

אשכולות

ביתן בלבוש אל תאמרי ילכת כרם ביבנה

מנוחת הנפש

הרב יצחק לוי שליט"א

בפרשתנו מסופר על ברכותיו של יעקב לבניו. בדבריו הצביע יעקב על מידות ונטיות באישיותם של בניו, ובכך הוא עורר את תשומת לבם לעיקר תפקידם בעולם.

נעניין בברכת יעקב ליששכר: "יששכר חמור גרם - חמור בעל עצמות, סובל עול תורה כחמור חזק שמטעינין אותו משאוי כבוד: רבץ בין המשפתים - כחמור המהלך ביום ובלילה ואין לו לינה בבית וכשהוא רוצה לנוח רובץ לו בין התחומין בתחומי העיירות שמוליך שם פרקמטיא".

"וַיָּרָא מִנְקָה פִּי טוֹב וְאֵת הָאָרֶץ פִּי נַעֲמָה וַיֵּט שִׁכְמוֹ לְסֹפֵל וַיְהִי לְמַס עֲבָד" (שם, טו). קשה להבין את חלקו השני של הפסוק כהמשך לפתיחתו; מדוע היטה יששכר את שכמו לאחר שראה מנוחה כי טוב ואת הארץ כי נעמה?

כדי לפתור סתירה זו – הטיית השכם לסבול בעקבות אהבת המנוחה – נבאר תחילה את ברכת יעקב לראובן: "ראובן בְּכָרִי אֶתָּה פָּחִי וְרֵאשִׁית אוֹנִי יִתֵּר שְׂאֵת וַיִּתֵּר עֵד" (שם, ג). ופירש רש"י: "ראוי היית להיות יתר על אחיך בכהונה... ובמלכות... ומי גרם לך להפסיד כל אלה? פחו כמים". בגלל נטייתו של ראובן לחיפזון, איבד בכור הבנים את כתר הכהונה וכתר המלכות. החיפזון מתבטא בדימוי למים – "פחו כמים".

לכל חפץ שני מרכיבים: חומר וצורה. הצורה מורה על תכלית החומר, ומהר"ל (גבורות ה', יח) מבאר: "המים אין להם צורה גמורה, ולכן תמיד נקראים בלשון רבים, ולא תמצא לשון יחיד במים, לפי שכל אחדות מצד הצורה המאחדת את הדבר, והמים הם בלי צורה גמורה".

רבי יהודה הלוי בספרו הכוזרי מתאר את האישיות הראויה למלוך בתכונה של שליטה על כוחות הנפש בעקביות אמונה ובנחישות הדעת, בניגוד לאדם הפועל ונחפז כמים, ללא עקרוניות מוצקים, אלא על-פי נסיבות חיצוניות. לכך ראובן איבד את הנהגת המלכות והכהונה, כיוון שפעל מתוך פזיזות, בדומה למים שאין להם צורה הקובעת והמגדירה את מהות החומר.

ומי זכה במלוכה? – יהודה, שאינו נגרר אחר דעתם של אחרים, ויצא נחרצות נגד אחיו – "מה בצע כי נהרוג את אחינו", לכן כאשר יצאה תמר להריגה הודה ואמר "צדקה ממני".

זוהי תכונת האדם המושל ברוחו, הראוי למשול על הזולת, גבורת הנפש השולטת ללא מיצרים ברגשות הטבעיים שבאדם, היא המעלה הגדולה והמיוחדת של המנהיג.

ונשוב אל יששכר, הנושא בעול התורה כ"חמור גרם", והמטה את שכמו לסבול מפני שהכיר בערכה של המנוחה. יש שחושבים, שמנוחת הנפש תלויה במנוחת הגוף. למעשה, מנוחת הגוף היא סתירה למנוחת הנפש, היא השורש לבלבול הדעת. נוחות גופנית משעבדת את האדם שיתרגל אליה, וחסרונה ידכא את רוחו ויטריד אותו, עד כדי איבוד הריכוז וכושר המחשבה.

שלוות נפש אמיתית היא נחלתו של המסתפק במועט. מים הם סמל ל"חומר" בשל היותם בלתי-יציבים. השחרור מן התלות החומרית יביא לשלוות הנפש.

כדי להצליח בזאת, יש לרכוז את המחשבות בתכלית החיים, וכפי שכתב הרמח"ל: "שיתברר ויתאמת אצל האדם מה חובתו בעולמו", כלומר: להתרכז בצורה ולא בחומר. מודעות מלאה ותמידית לצורה, לתכלית החיים תמנע את האדם מליפול טרף לאשליית התענוגות החומרית.

יששכר ראה שהמנוחה טובה, היא נעימה, אך מסוכנת לעבודת ה'. לכן רצה לשבור את גופו, ע"י עיסוק בעבודה הרוחנית.

תלמידינו חביבינו – החפצים לעלות ולהתעלות במעלות חרוניות, מוכנים לעמוד ולהשקיע כדי להגיע למטרה זו, לאידיאלים הגדולים והאמתיים של כלל ישראל בארצו, ובתקופת גאולתנו מוכנים לוותר על תועלות גופניות וחומריות, כדי לממש זליישם דרך אמתית זו.

פרשת ויחי

גליון 322 | י"ב בטבת ה'תשע"ה
(שנה תשיעית)

כניסת שבת 16:27
צאת שבת 17:29

מלא טוב

למון ראש הישיבה
לרגל השקת סדרת הספרים

"מדרכי הכרם"

במוצאי-שבת הקרובה

לרב קלמן מאיר בר

לרגל הכרתו כרבה של
העיר נתניה

לרב גבריאל סרף

לבר המצוה של הבן שריה

למאור תורג'מן לרגל נישואיו

לר' דוב יעקב גריסור
להולדת הבן

תלמידי הישיבות התיכוניות
באי שבת הגיבוש

ברוכים הבאים
לצולמך אל מור

העלון יוצא לאור ע"י
ישיבת כרם ביבנה

www.KBY.org.il

לתגובות ולהארות:

eshkolot@gmail.com

מערכת אשכולות

איתניאל סופר
נתנאל כהן

של כבוד לנוח בו. ואפשר לומר על פי זה, שהשמת יוסף בארון באה לשמור על עצמותיו שלא תכלינה באדמה, אלא תשתמרנה בארון עד שתובאנה לקבורה בארץ ישראל. ועוד בא הארון לתת מקום של כבוד ליוסף שיוכלו ישראל ללמוד מדרכיו.

יוסף המושם בארון דומה במידת-מה ללוחות הברית המושמות בארון. וכשם שכל ישראל יודעים שארון הברית מכיל את הלוחות שניתנו למדה מסיני, כך ידעו יורדי מצרים שארונו של יוסף מכיל את עצמות הבן האובד והמנהיג הנערץ.

וכשם שכל ישראל נושאים את עיניהם אל ארון הברית שבו לוחות העדות וספר תורה שכתבו משה, כך כל ישראל נשאו את עיניהם אל ארונו של יוסף ולמדו ממנו לימוד גדול. ישראל שבאותו הדור התבוננו בארונו של יוסף ולמדו שאף בהיותם בארץ אויביהם עליהם לשמור על ייחודיותם. כיוסף בשעתו הם מחויבים להימנע מן החטא וללכת בדרכי אבותם, דרכי הצדקה והמשפט. ארונו של יוסף בא ללמד לעם כי יוסף העומד בצדקו מחייב את כל ישראל ללכת בדרכו.

נמצאנו למדים אפוא, שכל האידיאלים הגדולים שנתפרשו בספר בראשית יצאו מנחלת היחידים והפכו להיות המופת והדוגמא לעם שהולך ונוצר. דוגמא זו באה להם על ידי ארונו של יוסף. יוסף המשיב לאחיו טובה תחת רעה מתוך אמונתו בבורא העולם, יוסף הנזהר מאשת פוטיפר בשל יראת האלוקים שבו ולימוד התורה שלמד בנערותו², יוסף המקדיש את כוחותיו וכישרונותיו לכלכלת העולם, יוסף הצדיק יסוד העולם.

וכבר דרשו רבותינו על הקשר בין שני הארונות וכך הם דבריהם במסכת סוטה (יג, ע”א):

כל אותן שנים שהיו ישראל במדבר, היו שני ארונות הללו אחד של מת ואחד של שכינה מהלכין זה עם זה, והיו עוברין ושבין אומרים: מה טיבן של שני ארונות הללו? אמרו: אחד של מת ואחד של שכינה; וכי מה דרכו של מת להלך עם שכינה? אמרו: קיים זה כל מה שכתוב בזה.

לשון אחרת: יוסף הגשים בחייו את כל האידיאלים והמעשים המצויים בספר התורה. משום כך זכה ארונו להלך עם ארון השכינה, ומכיון שאין דרכו של מת להלך עם השכינה, על כרחו לומר שארונו של יוסף לא נועד בשביל גופו המת, אלא בשביל ישראל החיים, ההולכים בעקבותיו.

ראוי הוא אפוא ספר בראשית להיחתם בפסוק זה עצמו, בו אנו למדים, שיכול הוא האדם שנברא בפרשת בראשית, ללכת בדרכי ה'. וגם בשעה שהוא נתלש מסביבתו הטבעית, עדיין יראת האלוקים שבקרבו יכולה להדריך אותו ולהצילו מן החטאים ומן הפגעים. וזה הוא הלא כל סיפורו של ספר בראשית. כך אנו מוצאים באברהם העוזב את ארץ מולדתו, כך פועל גם יצחק בנו בכל מקומות מושבותיו וכך חי גם יעקב הנודד לחרן ושב לארץ מולדתו וגולה ממנה שוב הוא ובניו.

בפרשה זו אנו מסיימים את ספר בראשית. ספר בראשית פותח בבריאת העולם וממשיך במעשי האבות, מניחי היסודות לקיומו של עם ישראל. ספר בראשית מגולל בפנינו את מעשי ה' הנוראים בבריאת עולמו ובהשגחתו על הנבראים. עוד הוא מוסיף ומלמדנו על אהבת הטוב והישר ועל דרך ה', היא דרך הצדקה והמשפט, שאברהם וזרעו הולכים בה, ובשל כך הם רצויים לפני ה'. ודווקא משום תוכנו היסודי כל-כך של הספר, סיומו העצוב של הספר מותיר בליבנו תחושה עמוקה של החמצה. הלומד את ספר בראשית תמה על עצמו: וכי כל הבריאה וחיי האבות באים לידי מיצויים בעובדה שיוסף נקבר במצרים?

ואם ילחשך אדם לומר שיש לעיין בספר שמות ולראות את המשכו הראוי של ספר בראשית, אף אתה אמור לו: כל חומש נחשב לספר בפני עצמו. ועוד, שארבעת החומשים האחרים מסתיימים בפסוק המבטא את תוכנם ומשמעותם.

ספר שמות, העוסק ביציאת מצרים מתן תורה ובניית המשכן, נחתם כך: **”כִּי יֵעָנֶה ה' עַל הַמִּצְוֹת יוֹמָם וְלַיְלָה בּוֹ לְעֵינֵי כָל בַּיִת יִשְׂרָאֵל כְּכֹל מִצְוֹתָם עַל גְּבֵי מִצְוֹת שֵׁנָאֵמְרוּ לְיִשְׂרָאֵל בְּסִינַי, נִחְתָּם כֵּן: ”אַלֶּה הַמִּצְוֹת אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּהַר סִינַי”; סֵפֶר בְּמִדְבַר, הַעֹסֵק בְּמִסְעוֹת יִשְׂרָאֵל בְּמִדְבַר עַד הַגַּעַתָּם לְקִצְהָ אֶרֶץ כְּנָעַן, חֹתֵם בְּפִרְשֵׁי נַחֲלַת אֶרֶץ וְעַרְי הַמִּקְלָט. בְּכֹךְ הַסֵּפֶר מִלְמַדְנוּ, כִּי כָל הַמִּסְעוֹת כּוּוֹנוֹ לְרַגַע הַכְּנִיסָה לְאֶרֶץ וְחַיִּים בָּהּ וְעַל כֵּן יָאֵה לּוֹ לְהִיחָתֵם בְּפִסּוֹק כּוֹ הוּא נִחְתָּם: ”אַלֶּה הַמִּצְוֹת וְהַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר צִוָּה ה' בְּיַד מֹשֶׁה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּעַרְבַת מִזְרָב עַל יַרְדֵּן יְרֵחוֹ”; וְסֵפֶר דְּבָרִים, שְׁכוּלוֹ דְּבָרָיו שֶׁל מֹשֶׁה רִבֵּן שֶׁל נְבִיאִים, מִסְתַּיִם בְּסִיכּוֹם גְּדוּלְתּוֹ שֶׁל מֹשֶׁה: ”וְלֹא קָם נְבִיא עוֹד בְּיִשְׂרָאֵל כְּמֹשֶׁה אֲשֶׁר יָדָעוּ ה' פְּנִים אֶל פְּנִים: לְכָל הָאֲתָת וְהַמִּוִּפְתִּים אֲשֶׁר שָׁלַח ה' לְעִשׂוֹת בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם לְפָרְעֹה וּלְכָל עַבְדָּיו וּלְכָל אֶרְצוֹ: וּלְכָל הַיָּד הַחֲזָקָה וּלְכָל הַמוֹרָא הַגְּדוֹל אֲשֶׁר עָשָׂה מֹשֶׁה לְעֵינֵי כָל יִשְׂרָאֵל.”**

ושוב אנו חוזרים לתמיחתנו; מה מקום יש לחתימה זו שיוסף הושם בארון במצרים.

דומה, שלא לחינם סיפרה לנו התורה על העובדה כי יוסף הושם בארון. משמעות ההשמה בארון נלמדת מארון נוסף, שגם בו התפרשה השמה. דברינו אמורים כלפי ארון הברית שנאמר בו כך:

בַּעַת הַהוּא אָמַר ה' אֵלַי פָּסַל לְךָ שְׁנֵי לוּחֹת אֲבָנִים כְּרִאשֹׁנִים וְעִלָּה אֵלַי הִקְרָה וְעָשִׂיתָ לְךָ אֲרוֹן עֹץ: וְאָכַתָּב עַל הַלְּחֹת אֶת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר הָיוּ עַל הַלְּחֹת הָרִאשֹׁנִים אֲשֶׁר שִׁבַרְתָּ וְשָׂמַתָּם בְּאָרוֹן: (דברים י, א-ב)

ועל פי הפשט, הארון נועד לשמירה על הלוחות שלא תשברנה כלוחות הראשונים. ועוד, הארון מייקר את הלוחות שיש להם מקום

¹ ויש בפסוק זה זכרון יציאת מצרים שבה הוביל הקב"ה את ישראל בעמוד ענן, ועוד יש בו זכר למתן תורה שם ירד ה' בענן על הר סיני ומראהו כאש אוכלת, ועוד הוא מדבר בהשראת השכינה במשכן שלא סרה ממנו לרגע, ותמיד השכינה מובילה את ישראל בכל דרכיהם.

² כדרשת חכמים על דמות דיוקנו של אביו שנראתה לו בחלון.

קללה על ערש דוי?!

יצחק שנלר (ב')

אם כן, כיוון שיעקב ראה עד כמה מידה זו קיצונית עד כדי היזק ביטל אותה, לא בתור עונש חלילה אלא ככרכה (כמו אנשים המרגיעים עצמם עם תרופות) ונימק זאת במעשה שהיה.

שמעון ולוי:

(ה) שְׁמֵעוֹן וְלֵוִי אָחִים כְּלֵי חָמָס מְכַרְתִּיהֶם:

(1) בְּסֶדֶם אֶל תָּבֵא נַפְשֵׁי בְּקֶהְלֶם אֶל תִּחַד כְּבֹדִי כִּי בְּאֶפְסֵם הִרְגוּ אִישׁ וּבְרַצְנָם עָקְרוּ שׁוֹר:

(2) אָרוּר אַפְסֵם כִּי עָזוּ וְעַבְרְתֶם כִּי קִשְׁתֶּה אֶחְלָקֶם בְּיַעֲקֹב וְאֶפְיָצֶם בְּיִשְׂרָאֵל:

שמעון ולוי, הדבר הראשון ששמים לב אליו כשמתייחסים אליהם – האחוה. עד כדי כך הייתה גדולה אחוותם, שכאשר כתוב "וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל אָחִיו" בעניין מכירת יוסף² (בראשית לו, יט) דורשים רז"ל שמדובר על שמעון ולוי³ (עליהם נאמר "אחים"). אחווה זו לא הייתה רק בינם לבין עצמם, אלא כללה את כל האחים, למשל: הם היחידים שפעלו למען דינה.

אך בכל זאת – כל אחד בפני עצמו, ובמיוחד כשהם יחדיו – יש בהם סכנה, "כְּלֵי חָמָס מְכַרְתִּיהֶם". נלחמים הם עד דם על אחוות משפחתם, ולכן היה על יעקב אבינו לפעול גם על תיקון מידה זו, כמו בראובן.

לפיכך עושה יעקב שני דברים: "אָרוּר אַפְסֵם כִּי עָזוּ וְעַבְרְתֶם כִּי קִשְׁתֶּה" – שורש א.ר.ר, כפי שמסביר המלבי"ם על פרשת בלק, הינו השפעת הקללה עצמה⁴, יעקב אבינו נוקט פעולה זה על מנת לפגום במידת הזעם של שמעון ולוי, החליש הוא את מדת הקנאות שלהם, אך אינו מבטלה לגמרי כפזיזות ראובן, שכן אין רצונו שיצאו השבטים חסרי אופי. ובנוסף "אֶחְלָקֶם בְּיַעֲקֹב וְאֶפְיָצֶם בְּיִשְׂרָאֵל" – הפריד ביניהם, לא עוד כעס המתלהט יחדו, להבות המתחברות לאבוקה המתפרצת לשריפה⁵.

ואכן, ראינו במדבר את תוצאות הקרבה של שמעון ולוי, כאשר שבט קהת חנו בצד הדרומי של המשכן, ולידם שכנו שבט שמעון, וקרח שהקהיל את העם על משה (במדבר טו) היה מבני קהת⁶.

אלא שבאמצע הברכה יעקב מוסיף עוד פסוק אחד: "בְּסֶדֶם אֶל תָּבֵא נַפְשֵׁי בְּקֶהְלֶם אֶל תִּחַד כְּבֹדִי כִּי בְּאֶפְסֵם הִרְגוּ אִישׁ וּבְרַצְנָם עָקְרוּ שׁוֹר", ופסוק זה טעון ביאור בפני עצמו.

לאחר ששמעון ולוי הצילו את דינה אחותם, כתוב: "וַיֹּאמְרוּ יַעֲקֹב אֶל שְׁמֵעוֹן וְאֶל לֵוִי עַבְרְתֶם אִתִּי לְהַבְאִישְׁנִי בְּיָשֵׁב הָאָרֶץ בְּכַנְעַנִי וּבְכַרְזֵי וְאִנִּי מִתִּי מִסְפָּר וְנֶאֱסַפוּ עָלַי וְהַכּוּנִי וְנִשְׁמַדְתִּי אֲנִי וּבִיתִי" (בראשית לד, ל). מדוע פחד יעקב? הרי אין זו אשמתו, ודעתו לא הייתה נוחה ממעשה זה! אלא, כפי שכותב זקני הרש"ר הירש בצורה נפלאה, יעקב אבינו היה מוכן להגיב ואף להילחם על דינה, אך לא בדרך זו של רמאות, של כריתת ברית מדומה – דבר שמבחינה דיפלומטית יהרוס את היחסים עם כל העמים סביב, אשר אינם יודעים שהרמאות הייתה רק של שמעון ולוי אשר רצו להציל את אחותם במהירות וביעילות, ויחשבו שכל מעשה זה נבע מיעקב אבינו.

לכן יעקב אבינו פחד, ואף לאחר שנים אינו מפספס את ההזדמנות לפרסם שלא נטל חלק במעשה זה, וכפי שאומר בפרשתנו: "בְּסֶדֶם" – כשזממו ביניהם מזימה זו, "אֶל תָּבֵא נַפְשֵׁי" – לא הייתי מעורב בזה, אל תכניס אותי אל הקנוניה הזאת. "בְּקֶהְלֶם" – בהתקלותם להילחם באנשי שכם החולים, אשר היו בטוחים שמצפה להם רק טוב מבני יעקב, ונקטלו – "אֶל תִּחַד

איזה אב מקלל את בניו על ערש דוי? דווקא בזמן שיעקב אבינו מברך את ילדיו, הוא מחליט לסגור חשבונות ישנים עם שלושת בניו הגדולים? ותמוה יותר – אחרי שמסיים יעקב אבינו לברך את שאר בניו, מספרת לנו התורה "כֹּל אֵלֶּה שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל... וַיְבָרֶךְ אוֹתָם אִישׁ אֲשֶׁר כְּבָרְכָתוּ בְּרַךְ אוֹתָם" (מט, כח). התורה חוזרת ומדגישה לנו שברך את כולם, וכמו שרש"י מוכרח להסביר:

וזאת אשר דבר להם אביהם ויברך אותם – והלא יש מהם שלא ברכם אלא קינטרן? אלא כך פירושו... יכול שלא ברך לראובן שמעון ולוי, תלמוד לומר ויברך אותם, כולם במשמע.

ואף על פי כן, רש"י כותב אחרת ב"ברכות" עצמן:

אל תותר – אל תתרבה ליטול כל היתרות הללו שהיו ראויות לך... ארוור אפם כי עז – אפילו בשעת תוכחה לא קלל אלא אפם...

קשה להבין קללות אלה, ואם הייתה ברכה נוספת – מדוע אינה כתובה? קשה גם להסביר שפסוקים אלה דיברו על העתיד ברוח הקודש – שהרי רז"ל מגלים לנו שנסתלקה הימנו שכינה¹.

נראה שניתן להסביר פסוקים אלו בדרך פשוטה, שאכן מסבירה כיצד היו אלו ברכות ולא קללות:

ראובן:

(ג) רֹאוּבֵן בְּכָרִי אֶתָּה פְּחִי וְרֵאשִׁית אוֹנִי יִתֵּר שְׂאֵת וְיִתֵּר עָז:

(ד) פִּחְזוּ פְּמִים אֶל תּוֹתֵר כִּי עֲלִית מִשְׁכְּבֵי אֲבִיךָ אֶז חֲלַלְתָּ יְצוּעֵי עֲלֶה:

ראובן הינו ראשון הבנים. יעקב אבינו מתפאר בו "פְּחִי וְרֵאשִׁית אוֹנִי" ומברך אותו "יִתֵּר שְׂאֵת וְיִתֵּר עָז". לאחר מכן צריך יעקב אבינו לברך אותו בדבר נוסף, תמוה במקצת: "פִּחְזוּ פְּמִים אֶל תּוֹתֵר". רוב הפרשנים מסבירים את המילה "פחזו" מלשון פזיזות, מהירות ללא מחשבה כמים השוצפים. יעקב אבינו לוקח את מידת הפזיזות ועליה אומר "אל תותר", ביטוי חריף, אך הוא גם מסביר מדוע: "כִּי עֲלִיתָ מִשְׁכְּבֵי אֲבִיךָ" ובכך רומז למעשה עם בלהה, כפי המתואר בתורה:

וַיֵּלֶךְ רֹאוּבֵן וַיִּשְׁכַּב אֶת בְּלָהָה פִּילְגֶשֶׁת אֲבִיו (לה, כב).

ידועה הגמרא המדברת על כך:

אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: כל האומר ראובן חטא – אינו אלא טועה... אלא מה אני מקיים וישכב את בלהה פילגש אביו – מלמד שבלבל מצעו של אביו, ומעלה עליו הכתוב כאילו שכב עמה (שבת נה, ע"ב).

וכפי שמסביר רש"י בפסוק את סיבת מעשה ראובן:

וישכב – ולמה בלבד וחלל יצועיו, שכשמתה רחל נטל יעקב מטתו שהיתה נתונה תדיר באהל רחל ולא בשאר אהלים ונתנה באהל בלהה, בא ראובן ותבע עלבון אמו, אמר אם אחות אמי היתה צרה לאמי, שפחת אחות אמי תהא צרה לאמי, לכן בלבד.

אם כן – לכאורה, מעשהו של ראובן נעשה מתוך תמימות ומתוך רצון לתקן עוולה משועת, אך הבעיה הייתה שראובן לא חשב על התוצאות. "אֶז חֲלַלְתָּ יְצוּעֵי עֲלֶה" – אז, כאשר התנהגת בפזיזות, גרמת לדבר נורא. ישנם שני פירושים מקובלים על המילה "עלה":

- א. המיטה שעליה יעקב עולה, כלומר יעקב אומר לראובן שכאשר החליף את המיטות ברצותו להיטיב, נחשב זה כאילו חילל, כמו שנאמר במעשה "וַיִּשְׁכַּב אֶת בְּלָהָה" אף שלא שכב באמת.
- ב. לפי רז"ל: השכינה שהייתה במיטת יעקב עלתה, כלומר יעקב אומר לראובן שבמעשה ההחלפה בלא כוונה גרם להסתלקות השכינה ששרתה ביצעו של יעקב.

¹ "דאמר רבי שמעון בן לקיש: ויקרא יעקב אל בניו ויאמר האספו ואגידה לכם. ביקש יעקב לגלות לבניו קץ הימין, ונסתלקה ממנו שכינה" (פסחים נו, ע"א).

² לביאור נפלא כיצד למרות האחוה התקיימה המכירה ניתן לעיין בפירוש הרש"ר הירש.

³ אמנם כתוב במקום נוסף "איש אל אחיו" (בראשית מב, כח), אך שם מוכרחים להסביר כפשוטו, שהרי שמעון היה במצרים.

⁴ לעומת ק.ל.ל. של הקללה המחלישה, וק.ב.ה. של קללה חסרת תועלת.

⁵ ניתן להמשיל לצורך העניין את הדבר לשני תלמידי בית ספר 'מלאי אנרגיות', שהמורה משתמש עליהם בשיטת 'הפרד ומשול'.

⁶ ניתן לעיין עוד בכיוון זה בפירוש הרש"ר הירש, שמפאת קוצר המקום לא הובאו דבריו.

כְּבָדִי" – אל תיחד אותי איתם להוריד מכבודי, לא היה לי כל חלק במעשה נלוו זה.

בפסוק זה יעקב אבינו אינו מקלל את בניו, אלא פונה לכל האנשים אשר תיעוד ברכות אלו יגיע אליהם. "כִּי בָאֶפֶס הָרְגוּ אִישׁ" – איש זה, כפי שמפרשים כל הפרשנים, הכוונה לאדם מכובד, הוא שכם ובנו. "וּבְרָצֹנָם עָקְרוּ שׁוֹר" – ניתן להסביר שעיקרו את השוורים שבזו משכם, דבר הקשה מהפסוקים עצמם, שכן כתוב "אֵת צֹאנֵם וְאֵת פָּקָדְם וְאֵת חֲמִירֵיהֶם וְאֵת אֲשֶׁר בְּעִיר וְאֵת אֲשֶׁר בְּשָׂדֶה לְקַחוּ" (בראשית לד, כח), או להסביר שחולם ושוורוק מתחלפים, ולפי זה 'שור' פירושו חומה, וממילא ניתן להסביר, ש"עקרו" הכוונה הרסו, מעשה שסיבתו אינה מובנת. ניתן אולי לפרש על-פי שורשה של המילה: שורש ע.ק.ר בא מלשון עיקר, לכן אדם עָקַר הוא אדם שאינו יכול למלא את העיקר, משול לעץ יבש⁷; חיה ובקר – עיקרן ההליכה, בני

⁷ "וְאֵל יֹאמֶר הַסָּרִיס הֵן אֲנִי עֵץ יָבֵשׁ" (ישעיהו נו, ג).

אדם מנצלים את כוחם לסחיבת המחרשות והעגלות; וכן מרכבות⁸, עיקרן הם הגלגלים שמסיעים אותן. אם כן, עיקר החומה ומשמעותה אינה החומה עצמה, אלא האנשים שניצבים שם יומם ולילה להגן על העיר ושמקבלים את כוחם בעזרתה, ולכן כתוב "עָקְרוּ" ולא עָקְרוּ, וכמו שכתוב: "כִּי עֲזָה עֲזוּבָה תִהְיֶה וְאֲשַׁקְלוֹן לְשִׁמְמָה אֲשֶׁדוֹד בְּצִהָרֵם וְגִרְשׁוּהָ וְעָקְרוֹן תִּעָקֵר" (צפניה ב, ד), אך חומת העיר שכם עצמם נשארה שלמה.

יעקב אבינו חפץ בטובת בניו, מתקן את פגמיהם ומברך את כל בניו, וזוהי משמעות "אִישׁ אֲשֶׁר כְּבָרְכְתוּ בְרַךְ אִתָּם" – כל אחד עם תכונותיו הוא, ובהתאם להן – הברכות המתאימות לו.

⁸ "וַיִּלְכֹּד דָּוִד מִמֶּנּוּ אֶלְפִי וְשִׁבְעַת מֵאוֹת פְּרָשִׁים וְעֶשְׂרִים אֶלְפֵי אִישׁ רִגְלֵי וַיַּעֲקֵר דָּוִד אֶת כָּל הַרְכָב וַיֹּתֵר מִמֶּנּוּ מֵאָה רָכָב" (שׁמ"ב ח, ד).

⁹ איך זה דומה לעקירת צמחים, כי שם הכוונה לשלוף את הצמח מעיקרו, כלומר מבסיסו.

רבי אליהו מזרחי – הרא"ם מרדכי קימלמן (ב')

אֵלֵי יִשְׂרָאֵל

רבי אליהו מזרחי נולד בסביבות שנת ה'קצ"ה (1435) ונפטר בשנת ה'רפ"ו (1526). גדל בקושטא למשפחה ממוצא רומניוטי (היינו, לא אשכנזי ולא ספרדי, כיום יש ביה"כ אחד בעולם של עדה זו – בירושלים, אלא שגם שם נוסח התפילה הוא ספרדי). מגיל צעיר, לצד לימוד התורה, למד גם מתמטיקה ואסטרונומיה, כאשר את תורתו למד אצל רבותיו, רבי אליהו הלוי ומהר"י מינץ. לשיבתו של הרא"ם, בה לימדו תורה לצד חכמות חיצוניות (ראה שו"ת הרא"ם סו"ס נו), יצא שם כאחת הישיבות הטובות בזמן ההוא. בשנת ה'רנ"ה (1495) מונה כ'חכם באשי', ולמעשה היה החכם באשי האחרון (עד שתפקיד זה חודש). הרא"ם לא נטש את מקצוע ההוראה אף לאחר שנתמנה לתפקידו החשוב והעמוס, והעמיד תלמידים רבים, מהם ראויים ומהם כאלו אשר "אני מלמד אותם על צד ההכרח כי אני מתבייש הרבה מקרוביהם המכריחים אותי" (שו"ת הרא"ם סו"ס נו). באופן יוצא-דופן למדו בישיבתו של הרא"ם גם תלמידים קראים, עניין שקמו לו מתנגדים לא פעם ולא פעמיים. בימיו גלו יהודי ספרד ופורטוגל, ועל הרא"ם הוטל לקבל את פניהם ולהקל עליהם את ההתאקלמות בקושטא בפרט וטורקיה בכלל. למרות שלא היה תקיף כקודמו (רבי משה קפסאלי) – נוכח הצורך הגובר בכספים על-מנת לקלוט גלויות אלו – הוכרח הרא"ם להשתמש בזכויות שניתנו לו מהסולטן כדי לנדות ולהחרים עשירים שקפצו ידם. תקופה זו לקחה מהרא"ם כוחות רבים כפי שתיאר "ואם בנפשי כי נסתכנתי ברוב צער... ואם בשכלי כי ביטלתי לימודי ועיוני קרוב לשנה אחת בעבורם".

הרא"ם היה יוצא דופן ב'פתיחותו', וכאמור לימד אף תלמידים קראים. בסימן נ"ז התרעם על אלו שהחרימו את המלמדים קראים, וכתב כי המלמד משתדל לקרב רחוקים תחת כנפי השכינה ואין לך מצווה גדולה מזו. מצד שני – ביסס את איסור החיתון עמם. על-אף אור התורה והחכמה שבא לטורקיה עם גלויות ספרד ופורטוגל, דוקא אז באה ירידה בידיעת התורה בכמה קהילות. כך אנו מוצאים בקהילת תיבץ (טהבן), שהייתה לפני אחות תאומה לקושטא בכמות ובאיכות "החכמים הגדולים במשנה ובגמרא", שירדה ירידה גדולה, וחברי ב"ד בעיר לא היו בקיאים בטיב גיטין עד כדי שלא הבחינו בין שליח להבאה ושליח לקבלה. הרא"ם הזדעזע מכך עד שנשא קינה "איכה היתה עיר תיוה המפורסמת בחכמה קריה נאמנה...". במקרה אחר של "האיש שבא מאגריפו עם גט בידו", כתב הרא"ם לאיש "צללת במים אדירים והעלית חרס בידך. כי חשבת שכמו שאין היזק לגט אם יהיה הסופר עם-הארץ, ככה אין היזק לגט אם יהיו הדיינים ע"ה", ובפעם נוספת מספר הרא"ם על שני מעשים "שנעשו תוך שבוע אחת וטעו בהם עשר טעויות" (שם, סי' מז). ואל נחשוב שכך היה בדיני גיטין וקידושין המסועפים, אלא גם בדיני שבת היותר מפורסמים מצינו שנאלץ הרא"ם לשאוג בעוז על היתר, שבמסגרתו: "כל בעלי החנויות יכולים לומר לגוי שב אתה בחנותי בשבת ואני אשב בחול ויהיה שכת שבת שלך ושכר החול שלי". הרא"ם התנגד למנהגים המחודשים ע"י בעלי הקבלה (בסימן א' דן שם על החיוב לחזור בה' אלוקים אמת ע"מ להשלים למנין רמ"ח), ואמר ש"אין אנו יכולים להכריח העם בדבר מהדברים הרומזים לעליונים ולא שמענו בזמננו לשום אחד מבעלי הקבלה הגדולים ומפורסמים שיכריחו את העם באותן דברים... כשלא דברו במ חכמי התלמוד".

חיבורו המפורסם ביותר הוא 'המזרחי', בו העמיק לפרש את דברי רש"י ולהגן עליו מהשגות המפרשים האחרים (בעיקר רמב"ן וראב"ע), אם כי חלק עליו במקומות רבים. הרא"ם נחשב לגדול מפרשי רש"י, כפי שכתב חכם אחד: "וקודם שבא הגאון הרא"ם ז"ל היו דברי רש"י ככפיפה שאין לה אוזניים והיו מונחים בקרן זוית, עד שבא אליהו ז"ל ופירשן". פירוש הרא"ם אף זכה לשני קיצורים שיעשו ממנו (ודבר זה מראה על חשיבותו), ופירושים שייכתבו עליו כ'תועפות ראם', 'לבוש האורה', 'צידה לדרך' ועוד רבים. המהר"ל בפירושו לרש"י 'גור אריה' מתחיל לדון, כמעט מיד, בדברי הרא"ם. מלבד זאת כתב הרא"ם חיבור על מפת א"י בשם 'צורת הארץ', פירוש לסמ"ג הנושא את השם 'תוספי סמ"ג', שו"ת אליהו מזרחי, וכמה מתשובותיו מופיעות גם בשו"ת מים עמוקים. פסקיו אף נקבעו להלכה בב"י בכמה וכמה מקומות. רא"ם חיבר גם את "מלאכת מספר", ספר המלמד פעולות חשבון בסיסיות והתפרסם כספר יסוד להוראת חשבון. כן חיבר ספר על תנועת גרמי השמים (אסטרונומיה) ופירוש ליסודות של אוקלידס (מתמטיקה).

רש"י סבר שיוסף נקרא בן זקונים, יען כי "נולד לו לעת זקנתו", אולם הרמב"ן חלק ע"ז שהרי כל בניו נולדו ליעקב בעת זקנתו, ויששכר וזבולון היו גדולים מיוסף אך בשנה-שנתיים. אולם הרא"ם פירש ברש"י (שהוא יותר פירוש בפנ"ע), שהכוונה היא כי "האחרון בבנים נקרא בן זקונים... אע"פ שעדיין אינו בן זקנה". ובמעשה תמר הביא רש"י ברייתא: "אמר אפרים מקשאה משום רבי מאיר, בתו של שם היתה שהוא כהן לפיכך דנוה בשריפה", והקשה על-כך הרמב"ן: שלא מצינו שבת כהן שומרת יבם שזנתה תהיה במיתה, אלא ללא גרידא. ויישב הרא"ם (ולמען האמת גם זה מעט דחוק בדברי רש"י) שהברייתא הובאה רק להסביר את מין המיתה (בשריפה), אך עצם העונש היה בשל "כבודו של יהודה שהיה נשיא וקצין עליהם והיתה נבלה גדולה להיות כלתו הרה לזנונים... או מפני שהדור היה פרוץ (ראה יבמות ז ע"ב)". נחלקו רש"י והראב"ע (ועוד סיעת פרשנים), האם למעשה שני הרעב נמשכו כשנתיים בלבד, או שנתקיימו כפי שתואר בחלום. הרא"ם מסביר בדעת רש"י (מז, יג) שהלך אחר המדרש: "ארי" בן חנינא שתי שנים נעשה רעב, כיוון שירד יעקב אבינו למצרים כלה הרעב" (בראשית רבה פט, ט). ואין לחשוב שדבר זה מהווה סתירה לפירושו של יוסף שהרי דוקא על שנות השבע אמר "שבע גדול בכל ארץ מצרים" (מא, ט), אך על שנות הרעב אמר "וקמו שבע שני הרעב אחריהן" (שם, ל), וכאשר ראו המצרים שבאמת בכל הארצות היה רעב, לבד מארץ מצרים משעה שבא יעקב אבינו, ולא עוד אלא שהנילוס עלה לקראתו (מובא במדרש ג"כ) – מיד נתפרסם שברכת ה' "באה לרגלי הנביא". בפרשתו נאמר "וישתחו ישראל על ראש המיטה" (מז, לא), ולכאורה לא היה הכרח לומר שיעקב השתחוה דוקא ליוסף, שהרי לא הוזכר זאת במפורש. אלא שמפרש הרא"ם שאם באמת היה משתחוה לה', היה הכתוב מציין זאת בפירוש כדי להוציא מדעתנו שנאמר שהשתחוה ליוסף, על-כן מאחר ונכתב "וישתחו" ולא צוין למי – דוק שזוהו יוסף, דוגמת מה שמצינו אצל עשו "וישתחו ארצה שבע פעמים".